

Кисленко Р.В.

Специфіка трансформації гібридного політичного режиму в сучасній Україні

У статті здійснено аналіз трансформації гібридного політичного режиму в Україні. Емпірично доведено, що цей тип режиму в державі функціонує протягом тривалого відрізка часу. Також у статті здійснена спроба класифікувати тип гібридного політичного режиму, який функціонує в державі, та виявлені специфічні риси процесу трансформації політичного режиму в Україні.
Ключові слова: політичний режим, трансформація, демократія, гібридний режим, авторитаризм.

В статье осуществлен анализ трансформации гибридного политического режима в Украине. Эмпирически доказано, что данный тип режима в государстве функционирует в течение длительного отрезка времени. Также в статье осуществлена попытка классифицировать

тип гибридного политического режима, который функционирует в государстве, и выявлены специфические черты процесса трансформации политического режима в Украине.

Ключевые слова: политический режим, трансформация, демократия, гибридный режим, авторитаризм.

The article analyzes the transformation of the hybrid political regime in Ukraine. It is empirically proven that this type of regime in the state functions for a sufficiently long period of time. Also, in the article, an attempt was made to classify the type of hybrid political regime that functions in the state and identify specific features of the process of transformation of the political regime in Ukraine.

Key words: political regime, transformation, democracy, hybrid regime, authoritarianism.

УДК 321.64/.7

Кисленко Р.В.,
аспірант кафедри політичних наук
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Початок «третьої хвилі» демократизації був унікальним періодом загального «демократичного оптимізму». В той час у політичному дискурсі панувало лінійне, свого роду «векторне», розуміння глобальних політичних тенденцій: вихід із різноманітних форм автократії приводить до ліберальної демократії з ринковою економікою. Ніби з крахом автократій тільки одна універсальна політична ціль і один очікуваний результат залишається на порядку денному – ліберальна демократія. Бачилась тільки одна домінуюча політична траєкторія демократизації, яка мала здійснюватись всіма народами світу. Демократія була сприйнята як універсальна цінність і модель, яка буде встановлена у всіх країнах, незважаючи на всі їх відмінності в історії, культурі, рівні розвитку і т. д.

Однак після початку в 1970–1980-х рр. «третьої хвилі демократизації» в країнах, що розвиваються, багато науковців прийшли до розуміння того, що деякі з цих країн не просуваються у бік ліберальної демократії. Насправді, більшість режимів, які почали трансформацію від авторитаризму, припинили свій політичний розвиток у сірій зоні між повноцінною ліберальною консолідованою демократією та автократією. В інших країнах, які народилися демократичними з процесу деколонізації, були введені авторитарні заходи в державних інститутах. Ці дві моделі – краху авторитарних режимів та розпаду демократичних режимів – призвели до введення третьої категорії, проміжної між демократією та авторитаризмом. Це гібридні режими – режими, які є не демократичними та не авторитарними, але відображають різноманітну суміш демократичних та авторитарних інституціональних механізмів [3, с. 64].

Тому деякі науковці, зокрема Дж. Лінд, зазначають, що «третьою хвилею» демократизації доцільніше вважати «першою хвилею гібридизації». Або,

скоріше за все, в цьому явищі можна виокремити дві складові частини: одна хвиля демократизації, в результаті якої встановився демократичний політичний режим у країнах Південної та Східної Європи, Латинської Америки та Азії, та інша хвиля гібридизації, результатом якої є країни, які належать до середини між демократією та автократією [14].

Однак канадський науковець Дж.-Ф. Гагне поділяє «третьою хвилею» демократизації на дві «хвилі» гібридизації:

- 1) почалася наприкінці 1970-х рр.,
- 2) почалася після «холодної війни».

Таким чином, можна припустити, що причини виникнення «гібридних режимів» будуть різними залежно від «хвилі» та конкретного історичного контексту, тоді варто зазначити, що після закінчення Другої світової війни була перша хвиля гібридизації, яка мала місце в Азії після розпаду Японської імперії. Все вищезазначене дає нам змогу виокремити «гібридні режими» як окремий тип політичних режимів [9].

Перш за все, варто зазначити, що зміст поняття «гібридний режим» є ширшим за ті, що використовуються для позначення перехідних режимів, такі як «часткова демократія», «електоральна демократія», «дефектна демократія», «неліберальна демократія», «демократія з прикметниками», «електоральний авторитаризм», «напів-авторитаризм», «обмежена багатопартійна система», «змагальницький авторитаризм» тощо. Осмислення «гібридного політичного режиму» варто розпочати з того, що це «пастка» між недемократичними (традиційні, авторитарні, посттоталітарні) та демократичними інститутами [6, с. 89].

Як комплексне визначення пропоную власну дефініцію: гібридний режим – сукупність інститутів, різної міри стійкості, в якій відсутня одна (чи більше) ознак мінімальної демократії протягом

визначеного строку їхнього функціонування. При цьому, будучи «недемократією», гібридний режим водночас не є повноцінним авторитаризмом.

У цьому контексті Україна не стала виключенням, яка нині переживає складний період соціальних і політичних трансформацій на шляху становлення державності. Прагнучи виробити власну модель політичного розвитку, українське суспільство намагається осмислити світовий досвід становлення демократичного врядування з подальшою його імплементацією на українському ґрунті.

Питання трансформації гібридного політичного режиму аналізується в численних працях зарубіжних і вітчизняних дослідників. Такі праці можна систематизувати таким чином:

1) до першої групи праць загальнотеоретичного характеру, передусім, представників основних напрямів дослідження трансформаційних процесів, в яких досліджуються сутність гібридних політичних режимів, можна віднести роботи М. Вігеля, Л. Даймонда, В. Меркель, Л. Морліно, Г. О'Донела, А. Пшеворського, Д. Растоу, С. Ханґ-тінгтона, Ф. Шміттєра та деяких інших науковців;

2) другу групу праць робіт дослідників становлять ті, в яких дана проблематика тією чи тією мірою висвітлюється в контексті саме соціально-політичних процесів посткомуністичних країн (В. Банс, З. Бжезинський, Є. Мачкув, А. Мельвіль та ін.);

3) третю групу становлять праці, в яких аналізуються трансформації політичного режиму в Україні (Ю. Мацієвський, А. Колодій, Т. Кузьо, В. Полохало, О. Романюк та ін.).

Попри наявність великої кількості праць на тему трансформацій політичних режимів, демократичних транзитів і класифікації перехідних суспільств, майже відсутні комплексні розробки щодо вивчення специфіки трансформації гібридного політичного режиму в Україні та його класифікації. Тому ця стаття спрямована на те, щоб виокремити специфічні риси трансформаційних процесів в Україні, а також визначити, який саме тип гібридного політичного режиму встановився в державі, враховуючи політико-історичні передумови.

Характеризуючи політичний режим України канадських науковець, Т. Кузьо пропонує визначити Україну як «гібридну державу» зі змагальним авторитарним режимом. Для гібридної держави характерним є поєднання залишків старої радянської системи з новими економічними та політичними інститутами. Політичний процес у гібридній державі визначається застоєм, корупцією і домінуванням еліт, які приносять мало користі для держави та мають малу підтримку населення.

Змагальним авторитаризмом Т. Кузьо вважає режим, в якому присутні дві тенденції. З одного боку, домінування промислово-економічних груп під прикриттям центристських партій у парламенті,

а з іншого – спроби опозиції стримати олігархічні клани у намаганні встановити повністю авторитарний режим. Завдяки тому, що провладні політичні еліти роз'єднані, а опозиція є досить потужною в Україні, авторитарний режим не може встановитися повністю [13, с. 339].

Загалом можна виокремити сім факторів у політиці України, які сприяють стабільності гібридного політичного режиму в державі протягом усього періоду незалежності:

1. Низька довіра суспільства до влади та державних інститутів, у чому важливу роль відіграли політична корупція та недовіра до влади.

2. Монополізація влади – українські політичні лідери намагаються максимізувати свої повноваження.

3. Загрози демократії – цей фактор характеризується демократичним регресом, політичною корупцією та патронажем, а також погрозами в бік незалежних засобів масової інформації, що є характерним для всіх країн СНД [12, с. 101].

4. Політичні партії та вибори, що характеризуються регіональною фрагментацією підтримки найбільших та найвпливовіших політичних партій, що призводить до протистояння регіонів між собою. Однак, як зазначає Д'Анієрі, такі протистояння та конфлікти між регіонами України відіграють певну позитивну роль у державі, тому що вони є перешкодою на шляху концентрації політичної влади в руках однієї партії. Це не дає змогу сформувати сильний централізований уряд, що є важливим фактором встановлення демократії. Також важливо зазначити, що більшість партій у державі не мають чіткої та міцної ідеологічної платформи, фінансуються крупними бізнесовими групами, це робить їх відмінними від європейських партій [8, с. 37].

5. Фінансова скупість, яка є двигуном еліти у питаннях здійснення внутрішньої та зовнішньої політики, що зазвичай зорієнтована на короткострокову вигоду, а не на довгострокову перспективу, що може становити загрозу національним інтересам.

6. Багатовекторність зовнішньої політики, тому що Україна не могла визначитись, який із векторів обрати – інтеграцію в Європу чи співпрацю з Росією. Така політика робить із держави «буферну зону» між двома полюсами.

7. Безвідповідальність еліт перед суспільством [42, с. 102].

З іншого боку, український вчений Ю. Мацієвський відносить Україну до категорії держав із «дефектною демократією» [2, с. 36]. За визначенням німецьких дослідників В. Меркель та А. Круасан, це тип гібридного політичного режиму, за якого доступ до влади регулюється за допомогою значущого та чинного універсального «виборного режиму» (вільних, таємних, рівних та загальних виборів), але при цьому відсутніми є інші гарантії

базових політичних та громадянських прав та свобод, а горизонтальний владний контроль та ефективність демократично легітимної влади суттєво обмежені [4, с. 7].

Італійський науковець Л. Морліно пропонує визначення гібридного режиму як сукупності інститутів, які були стійкими або нестійкими, принаймні, десять років їм передували авторитаризм, традиційний режим (можливо, з колоніальними ознаками) або навіть мінімальна демократія, який характеризується припиненням обмеження плюралізму та формами незалежної, автономної участі, але в такому режимі відсутня одна з чотирьох ознак мінімальної демократії [15, с. 290].

Як можна побачити з визначення, важливою ознакою гібридного політичного режиму є його сталість протягом певного відрізка часу. Заради емпіричного підтвердження сталості функціонування гібридного політичного режиму в Україні можна використовувати дані досліджень Freedom House та Bertelsmann Transformation Index.

За даними дослідження Freedom House «Nations in transit», яким вимірюється 9 критеріїв: демократичне врядування на національному рівні, виборчий процес, громадянське суспільство, незалежність медіа, демократичне врядування на місцевому рівні, судова система та її незалежність, корупція, політичний режим України класифікується як перехідний або гібридний. Відповідно до зазначеного дослідження, гібридний політичний режим в Україні функціонує протягом 10 останніх років (рис. 1).

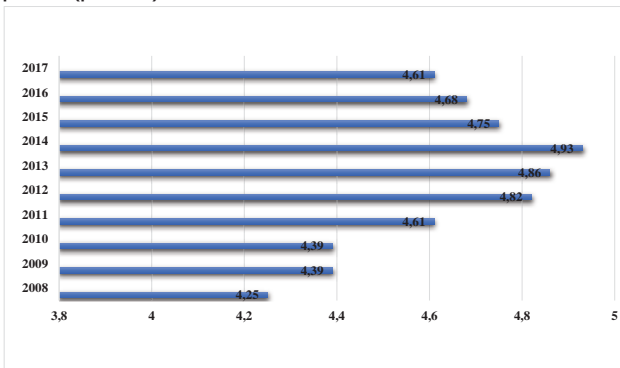

Рис. 1. Індекс політичного режиму в Україні за даними дослідження «Nations in transit»

Як видно із зображення, Україна протягом останніх 10 років залишається стабільним гібридним політичним режимом. Індекс держави коливається в межах від 4.00 до 4.99. За визначенням міжнародної організації «Freedom House» такі держави характеризуються мінімальними виборчими стандартами, хрупкістю демократичних інститутів і серйозними проблемами щодо захисту політичних і громадянських прав [16].

Інший індекс, яким вимірювався політичний режим України, – Bertelsmann Transformation Index (BTI). Вимірювання цього індексу проводиться

раз на два роки. Індекс визначається в межах від 1 (жорсткий авторитаризм) до 10 (консолідована демократія). За даним дослідженням за останні 10 років, Україна класифікується як «дуже дефектна демократія», що також свідчить про гібридність політичного режиму в Україні (рис. 2) [17].

Рік	2006	2008	2010	2012	2014	2016
Показник	7.1	7.4	7.0	6.1	6.1	6.8

Рис. 2. Показники України за Bertelsmann Transformation Index

Дані зазначених вище індексів ілюструють, що в Україні вже протягом певного часу функціонує гібридний політичний режим. Однак, щоб краще зрозуміти передумови встановлення даного типу політичного режиму, варто виокремити специфічні риси трансформаційних процесів в Україні після здобуття незалежності.

Встановлення консолідованої демократії в Україні мало відбуватись за такими стадіями:

1. Лібералізація недемократичного режиму.
2. Заміна політичної еліти.
3. Заміни політичних інституцій.
4. Зміцнення і легітимації нових, демократичних інституцій [7, с. 17].

Трансформація політичного режиму в Україні характеризується запізненням лібералізації на кожній зі стадій. Це почалося ще з запізнення лібералізації комуністичного режиму.

Важливою віхою у процесі лібералізації в Україні було створення в 1989 р. першої масової опозиційної політичної сили – Народного Руху України за перебудову, який відіграв значну роль у становленні громадянського суспільства та політичного плюралізму.

У середині 1990-х рр. розпочалася друга стадія, яка теж частково накладалася на першу, і завершується вона в основному з прийняттям нової Конституції України, творенням інституцій молодого держави здійснюється під демократичною «ширмою». Однак через те, що перехід розпочався і відбувався без заміни еліт, він набув ознак несправності, певної сурогатності.

Якщо міркувати стандартно, третя стадія демократичної трансформації мала охопити в Україні приблизно період з 1997 по 2002 рр. Однак вона завершилась із суттєвим запізненням. І на це є причина: на початок цього етапу внаслідок тривалого зволікання з реформами вже сформувалась нова могутня сила, не зацікавлена в чесних і прозорих демократичних процедурах, – промислово-економічні групи. Якщо у першій половині 1990-х рр. в Україні на рівні поведінки політичних акторів спостерігався «залишковий посткомуністичний авторитаризм», то наприкінці ХХ ст. наростає загроза авторитаризму – під маскою формально встановленої демократії [1, с. 45–46].

В. Полохало запропонував сім рис посткомуністичного режиму, які, на його думку, були характерними для більшості пострадянських країн, зокрема для України.

Він виокремив такі риси:

1) відчуження більшості суспільства від влади за одночасної багатовимірної залежності від неї;

2) одностороннє підкорення громадян правилам, нормам і безконтрольне здійснення державою своїх повноважень;

3) відсутність реальних гарантій декларованих прав людини, безпорадність індивіда перед чиновниками;

4) тіньові присвоєння, розподіл загальнонародної власності та панування клієнтеліських зв'язків;

5) поєднання корумпованої політичної влади, тіньової економіки та кримінального світу;

6) домінування ролі номенклатурно-корпоративних кланів, симбіоз олігархії та авторитаризму;

7) утилітарне використання олігархами демократичних норм і процедур [5, с. 9–10].

Зважаючи на вищезазначені риси, можна класифікувати політичний режим України як посткомуністичний гібридний тип суспільного устрою й політичного режиму.

Під час аналізу трансформаційного процесу в Україні, не можна не брати до уваги те, що за часи незалежності в державі відбулися дві революції (Помаранчева та Гідності). Однак вони мають певні відмінності та різні результати, що впливають на вектор розвитку та трансформації політичного режиму України.

По-перше, Помаранчева революція була організована політичною опозицією, яка була підтримана громадянським суспільством. В той час, як Євромайдан зорганізувався громадянським суспільством та різними групами, які його представляють, де політики, навіть опозиційні, були небажаними. Метою Помаранчевої революції був прихід до влади (президентство та уряд) лідерів опозиції, як наслідок, останні дійсно отримали таку владу: В. Ющенко став президентом, а Ю. Тимошенко – прем'єр-міністром. Але прихід до влади цих лідерів не приніс очікуваних змін у житті українського суспільства.

Тому наприкінці 2013 р. суспільство почало вимагати проведення певного ряду реформ, зокрема конституційної та судової. Змін, які відбулися після Помаранчевої революції, не вистачало для того, щоб Україна перейшла до розряду консолідованих демократій. За п'ять років (2005–2010) українській владі так і не вдалося реформувати державні інститути та домогтись закріплення верховенства права. Як зазначає дослідниця І. Хмелько, в період між Помаранчевою революцією та Євромайданом тривало зловживання владою з боку президентів на суддів, так широко, що навіть могли відмінити рішення суду,

який виносив рішення щодо політичних опонентів. Тривав підкуп суддів як правлячими, так і опозиційними політиками, також їх вибірково звільняли. Загалом відмова встановлення чіткого розмежування влади та системи стримувань і противаг зробили Україну вразливою для авторитаризму. Тому багато дослідників мають сумнів щодо того, чи спричинила Помаранчева революція будь-які революційні зміни [10, с. 230].

Зміни після Помаранчевої революції не йшли далі простих кадрових змін на основі політичної лояльності. Система ж не змінилась, і ситуація щодо основних прав та свобод для українців між 2004 та 2013 рр. значно погіршилась. Наростаюче незадоволення владою та різними політичними акторами, що отримало назву «Євромайдан», вилилося у формі масових протестів, які були зумовлені рядом факторів:

1) суспільне незадоволення високим рівнем корупції на вищому державному рівні у всіх гілках влади;

2) нездатність великого сегменту суспільства зробити свій внесок у процес розроблення політики та прийняття важливих рішень;

3) всепоглинаюче відчуття безсилля серед українців;

4) використання урядом репресивних інструментів для розширення свого впливу;

5) нездатність влади розробити ефективні методи перевірки зловживання службовим станом вищом суддів;

6) зберігання жорстких методів роботи правоохоронних органів щодо населення;

7) необмежене зловживання владою з боку владних структур та акторів;

8) постійні перепони на шляху розвитку всіх видів бізнесу (малого, середнього та великого);

9) створення та підтримка політики, яка, на думку більшості населення, націлена на «придушення» українців [11, с. 15].

Зрештою відбулася зміна влади та переорієнтація векторів розвитку України, але про трансформацію гібридного політичного режиму України на демократичний поки зарано говорити.

Сучасний політичний режим України можна класифікувати як «електоральну демократію» – категорію, в якій виконуються додаткові електоральні критерії, однак вона не відповідає жодним додатковим конституційним критеріям. Це випадки, які є прикладами «делегативних» або «неопопулістських» форм правління. Їх електоральні інститути є ефективними для здійснення вертикальної відповідальності, але їх обмежені конституційні інститути не є придатними для гарантування горизонтальної відповідальності. Як правило, влада в таких країнах використовує слабкість та обмеженість конституційних інститутів задля проведення своїх реформ. Судова гілка влади стає політизо-

ваною та контролюється представниками влади. Також в «електоральних» демократіях можна побачити наявність «коричневих зон» на території держави. Така класифікація була запропонована фінським дослідником М. Вігелем. Узявши, на його думку, дві найбільш важливі засадничі ідеї демократії: принцип «електоралізму» і «конституціоналізму», вчений виокремив:

- чотири мінімальних «електоральних» критерії – вільні, конкурентні, справедливі та загальні вибори;

- чотири мінімальних «конституційних» критерії – свобода об'єднань, свобода висловлювання, право на альтернативну інформацію, свобода від дискримінації;

- чотири додаткових «електоральних» критерії – «електоральні повноваження» (відсутність «закритих політичних сфер», на які не поширюються повноваження демократично обраних представників народу), «електоральна чесність» (принцип «одна особа – один голос»), «електоральний суверенітет» (відсутність зовнішньої «опікунської» влади над виборними органами) й «електоральна незворотність» (прийняття всіма, без виключення, результатів виборів, неможливість обмеження і перешкод на шляху здійснення своїх повноважень легально обраними посадовцями);

- чотири додаткових «конституційних» критерії – підзвітність та відповідальність виконавчої влади (наявність системи «стримувань і противаг»), підзвітність та відповідальність законодавчої влади, непідкупність бюрократії (відсутність систематичної корупції, клієнтізму або патримоніалізму), підзвітність та відповідальність органів місцевої влади (відсутність «коричневих зон» всередині країни, на які не поширюється державна влада).

Ці всі атрибути формують своєрідний «контрольний список» для класифікації гібридних режимів, слідуючи якому і «звіряючи» наявність тих чи інших атрибутів, М. Вігель пропонує виокремити три типи таких режимів: «електоральну», «обмежену» і «конституційну» демократії [18, с. 233–235].

Отже, можна зробити висновок, що політичний режим в Україні нині є гібридним, який має свої специфічні риси, як, наприклад, запізнення з лібералізацією попереднього недемократичного режиму, залишення представників старої еліти при владі. У формально-юридичному вимірі йому притаманні певні ознаки демократії. Зокрема, на демократичних засадах сформовані вищі органи державної влади, здійснюється розмежування повноважень законодавчої, виконавчої і судової влади, виробляються і законодавчо закріплюються механізми їх взаємного контролю, стримувань і противаг. Але зміст функціонування політичного режиму продовжує зберігати міцні патримоніальні риси, такі як персоналізація політики, домінування патро-

нажно-клієнталістських зв'язків у політичних процесах, пріоритет держави над суспільством, бюрократизм, корупція тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колодій А. Особливості перехідного періоду і вибір демократичних інститутів в Україні / А. Колодій // Політичний процес в Україні: стан і перспективи розвитку. – Львів, 1998. – С. 44–55.
2. Мацневский Ю. Политический режим Украины после «Оранжевой революции» / Ю. Мацневский // Политэкс. – 2008. – № 4. – С. 18–40.
3. Мельвиль А. О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 64–75.
4. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях (I) / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6–17.
5. Полохало В. Политология посткоммунистических обществ в Украине и России. К методологии политического анализа / В. Полохало // Полис. – 1998. – № 3. – С. 7–15.
6. Шипунов Г. Теоретико-методологичні засади аналізу гібридних політичних режимів: український контекст / Г. Шипунов // Наукові записки. Серія «Політичні науки». – «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004–2007 рр.». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». – Вип. 3. – 2008. – С. 89–102.
7. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16–27.
8. D'Anieri P. Structural Constraints in Ukrainian Politics / P. D'Anieri // East European Politics and Societies. – 2011. – Vol. 25. – № 1. – P. 28–46.
9. Gagne J.-F. Against the Tide? Are Hybrid Regimes more than Sand Castles? / Gagne J.-F. – Paper presented at the APSA annual meeting. – 2010. – Washington D.C. [Electronic resource]. – Mode of access: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1642387.
10. Khmelko I. An Anatomy of Mass Protests: The Orange Revolution and Euromaydan Compared / Irina Khmelko, Yevgen Pereguda // Communist and Post-Communist Studies. – 2014. – № 47. – P. 227–236.
11. Krastev I. From Politics to Protest / I. Krastev // Journal of Democracy. – 2014. – Vol. 25. – № 4. – P. 5–19.
12. Kuzio T. Political Culture and Democracy: Ukraine as an Immobile State / T. Kuzio // East European Politics and Societies. – 2011. – Vol. 25. – № 1. – P. 88–113.
13. Kuzio T. Ukraine: Muddling Along / T. Kuzio // Sharon L. Wolchik and Jane L. Curry eds. – Central and East European Politics: From Communism to Democracy, Second Edition. – 2011. – Banham, MD: Roman and Littlefield. – P. 335–369.
14. Linde J. Patterns of Stability and Performance in Post-Communist Hybrid Regimes / J. Linde, J. Ekman. – Uppsatsförpresentation vid Statsvetenskapliga förbundets årsmöte i Göteborg. – 30 september – 2 oktober 2010 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.pol.gu.se/digitalAssets/1315/1315878_linde-ekman-swepsa.pdf.

15. Morlino L. Are there hybrid regimes? Or are they just an optical illusion? / L. Morlino // *European Political Science Review*. – 2009. – Vol. 1(2). – P. 273–296.

16. Nations in Transit 2017 / Freedom in the World Comparative and Historical Data // *Freedom in the World* [Electronic resource]. – Mode of access : <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/ukraine>.

17. Transformation Index BTI 2016 / Bertelsmann Stiftung // *Manual for Country Assessments*. [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bti-project.org/en/index/status-index/>.

18. Wigell M. Mapping «Hybrid Regimes»: Regime Types and Concepts in Comparative Politics / M. Wigell // *Democratization*. – 2008. – Vol. 15. – № 2. – P. 230–250.